

BULGARIA MEDIAEVALIS

Volume 9/2018

In memoriam
Paul Canart

BULGARIAN HISTORICAL HERITAGE FOUNDATION
Sofia

Editors

VASSIL GJUZELEV
ILIYA G. ILIEV
KIRIL NENOV

*University of Sofia “St. Kliment Ohridski”, Room 285
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia
Bulgaria
bulgariamediaevalis@gmail.com*

Advisory Board

Dimiter Angelov (Cambridge, MA), Michel Balard (Paris), Laura Balletto (Genoa),
Evangelos Chrysos (Athens), Sergei P. Karpov (Moscow),
Johannes Koder (Vienna), Peter Schreiner (Munich)

Internet-Homepage

www.bulgariamediaevalis.org

Copyright © 2018 by Bulgarian Historical Heritage Foundation

www.bhhfoundation.org

Contents

<i>List of abbreviations</i>	ix
АКСИНИЯ ДЖУРОВА За Пол Канар вместо прощаване	3
Bibliographie de Paul Canart (<i>Kiril Nenov</i>)	7
<i>Fontes</i>	25
CHRISTINA SAVOVA–THOMAS THOMOV Two graffiti drawings in the church of Hagia Sophia, Constantinople	27
МАРИЕЛА ИНКОВА Диадемата от Преславското съкровище	53
ТАТЯНА ИЛИЕВА Земеделската терминология в средновековната славянска книжнина (X–XIV в.)	93
ПЕТЕР ШРАЙНЕР Охридская рукопись Иоанна Скилицы в Софии	135
KYRILL PAVLIKIANOV The medieval Slavic archives of the Athonite Monastery of Vatopedi (1230–1610)	143
ТЕНЧО ПОПОВ Нумизматични аргументи против хипотетичното монетосечене на дръстърския деспот Йоан Тертер	161
ВАСЯ ВЕЛИНОВА Няколко палеографски бележки за кирилски ръкописи от XIV век	181
НИКОЛАЙ ШАРАНКОВ Името на Ямбол в „Брюжкия итинерарий“	195
ВЛАДИМИР АНГЕЛОВ Сведенията за западните народи в съчинението на Лаоник Халкокондил (<i>Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes</i> I, IV, V)	213
ТОТКА ГРИГОРОВА Образи и сцени от архангелския цикъл от църквата „Рождество Христово“ в Арбанаси	219

АЛЕКСАНДРА Ф. ТРИФОНОВА Гръцки епиграфски свидетелства от църквата „Успение Богородично“ (1845 г.) в Пловдив	247
КРАСИМИР С. КРЪСТЕВ Ростислав Страшимирович – потомъкът на цар Йоан Срацимир (ок. 1352/6–1396/7)	279
<i>Studia</i>	293
БИСЕРА ПЕНЧЕВА Блестящият глас на императорската власт във Византия: храмът „Света София“ и празникът Въздвижение на Светия Кръст Господен	295
КИРИЛ МАРИНОВ Бележки върху военния лагер на планинска територия според византийските стратегикони	323
ЙОАННА БЕНЧЕВА Да похапнем на Балканите заедно с войниците през X–XIV век	335
MARIA NÉRANDZIDIS Transgressions dans <i>Le Moniage Guillaume</i>	353
САШКА ГЕОРГИЕВА Имало ли е българо-руски междудинастични бракове през Средновековието?	365
DOROTHEA VALENTINOVA Enemies or allies: the Paleologoi and the Nemanjić dynasties in the crusaders' propaganda treatise <i>Directorium ad passagium faciendum</i> of Pseudo-Brocardus	377
ДЕНИЦА ПЕТРОВА Ростислав Михайлович (1229–1264): от галички княз до „imperator Bulgarorum“	393
ELENA GKARTZONIKA Fourteenth-century Serbian elites at a turning point: a historical approach to Mrnjavčevići's <i>purse</i> and life	417
КАЛИН ЙОРДАНОВ Енигматичната колекция от константинополски реликви на Робер дьо Клари	433

СИЛВИЯ АРИЗАНОВА За селищата в землището на село Градец, Видинско (XIV–началото на XVIII в.)	439
ВАСИЛ ГЮЗЕЛЕВ Католическата църква в София през втората половина на XV век и нейните капелани	449
<i>Recensiones</i>	459
Атанас Орачев, История на Синеморец, Античност и Средновековие (<i>Костадинка Паскалева</i>)	461
Александър Николов, От Акра до Константинопол. Пет средновековни трактата за ислямско-християнските взаимоотношения (<i>Violeta Manolova</i>)	463
Jelena Erdeljan, Chosen Places. Constructing New Jerusalems in Slavia Orthodoxa (<i>Елка Бакалова</i>)	464
Anissava Miltenova, South Slavonic Apocryphal Collections (<i>Вася Велинова</i>)	467
Александр В. Пачкалов, Средновековные города Нижнего Поволжья и Северного Кавказа (<i>Alexandar Nikolov</i>)	470
<i>Summaria</i>	473

ЕНИГМАТИЧНАТА КОЛЕКЦИЯ ОТ КОНСТАНТИНОПОЛСКИ РЕЛИКВИ НА РОБЕР ДЪО КЛАРИ

КАЛИН ЙОРДАНОВ/СОФИЯ

Скоро след завоюването на византийската столица от пилигримите през 1204 г. и края на Четвъртия кръстоносен поход, редица ветерани от експедицията се завърнали от Романия, донасяйки в родните си земи множество християнски реликви и мощи, заграбени от плячкосания Константинопол. Духовните съкровища на византийската столица – удивителните колекции от християнски реликви и мощи, задигнати от нейните дворци, манастири, църкви и параклиси, били на практика най-скъпоценната част от плячката на завоевателите. В очите на съвременниците тя била много по-стойностна и значима от всички материални богатства, придобити в Константинопол. Малцина от мародерстващите и обладани от алчност и похот кръстоносци обаче осъзнавали това по време на самото плячкосване на покорения град. За повечето от обикновените войници златото, среброто и скъпоценните метали по изящните реликвиарии, откривани при разграбването на столичните църкви и манастири, имали много по-голяма стойност от костите и вехториите, които се намирали в тях. Само част от пилигримите, предимно от контингента на венецианците, които познавали добре ромейската столица и нейните духовни съкровища, и освен това могли да разчитат гръцките надписи върху мощехранителниците, били заинтригувани от придобиването на някои конкретни мощи на светци, тясно свързани с енорийските култове в тяхната собствена родина. Същевременно най-вече бароните, прелатите и клириците от останалите контингенти на кръстоносната армия, както и малцина от по-образованите рицари от войската, осъзнавали значението и безценната стойност на съхраняваните в константинополските храмове мощи и реликви. Редом с по-известните и именити „свещени крадци“ от средите на бароните, рицарите, прелатите и свещениците, в числото на тези ловци и колекционери на светини вероятно могат да бъдат припознати и някои от онези прибрали се скоро след края на кръстоносния поход авантюристи, чиято неизвестност или по-дребен социален статус, които заедно с подозрителната липса на каквато и да било информация относно обстоятелствата около придобиването на пренесените от тях реликви, изключват възможността техните съкровища да са придобити по законен път (дарение, награда за служба или покупка), каквито казуси иначе са регистрирани в епохата на ранната Латинска империя. Спецификата на тези куриозни случаи по-скоро насочва към възможността голяма част от донесените от тези кръстоносци светини да са били придобити чрез „свещена кражба“ при разграбването на Константинопол или вторично присвоени от плячката на самите похитители след това.

Един от най-любопитните сред тези подозрителни случаи несъмнено е този на небезизвестния хронист на похода Робер дьо Клари, участник в експедици-

ята и автор на „Завоюването на Константинопол“. Известно е, че той бил беден пикардийски рицар, пристигнал в Константинопол с контингента на своя съюзерен Пиер д'Амиен. Последният пък бил племенник или братовчед на един от лидерите на похода, граф Юг дьо Сен-Пол, при когото вероятно пикардийските рицари преминали на служба след смъртта на своя пряк водач. След последователната кончина на неговите господари Пиер д'Амиен (починал през лятото на 1204 г.) и граф Юг дьо Сен-Пол (починал през зимата на 1205 г.) Робер дьо Клари нямал повече причини и задължения да остава в Константинопол, още повече че през пролетта на 1205 г. изтичало и едногодишното удължаване на престоя на кръстоносната армия в Романия. Така през ранната пролет на 1205 г. хронистът на похода се завърнал родината си. Със себе си обаче той донесъл нещо повече от спомените си и няколкото груби сребърни таса за баня от константинополската плячка, които бедните рицари от армията като него получили като награда за завоюването на византийската столица. Изглежда, че по време на превземането на града или в последвалата година от престоя му в Романия бедният пикардийски рицар, който проявявал силен интерес към константинополските храмове и техните богати колекции от реликви и мощи (както личи на много места от неговата хроника), намерил начин да компенсират несправедливото възнаграждение за кръстоносната си служба, като се сдобил със забележително съкровище от светини. Голяма част от тях несъмнено произхождала от дворцовите църкви и параклиси на Големия императорски палат, за което свидетелства надпис върху един от реликвиите¹. Няколко години след завръщането си в Пикардия хронистът на похода дарил своята богата колекция от светини на църквата „Сен Пиер“ в Корби. Свещеното съкровище на Робер дьо Клари се състояло от петдесет и четири константинополски реликви и мощи и включвало: четири скъпоценни кръстовидни реликвария, съдържащи фрагменти от Честния кръст; икона на св. Богородица, направена от дървото на Господния кръст; кристален реликварий, съдържащ ленен плат, напоен със Светата Господня Кръв; фрагмент от Христовия пояс; кристален реликварий, съдържащ шипове от Светия трънен венец; други два фрагмента от същата Господня „корона“; три фрагмента от Светата гъба, с която давали на Христос да пие на разпятието; парчета от халмидата, одеждите и сандалите на Иисус; част от тръстиковия „жезъл“, с който римските войници осмивали Христос като цар на юдеите; два фрагмента от кърпата, която покривала главата на Христос в Гроба (*Sudario*); парчета от камъка на Божи гроб; половината от пояса на св.

¹ Според надписа върху една от мощехранителниците, които пикардийският рицар дарил на църквата „Сен Пиер“ в Корби, реликвите произхождали от „Светата капела“ на палата „Буколеон“ в Константинопол (т.е. от църквата „Св. Богородица Фароска“ в Големия императорски дворец) и били пренесени от същия Робер дьо Клари по време на управлението на първия латински император Бодуен I (1204–1205). Вж. *Inscriptiones: 2–3, Corbeia, in Exuviae sacrae Constantinopolitanae: Fasciculus documentorum minorum, ad byzantina lipsana in occidentem seculo XIII translata, spectantium & historiam quarti belli sacri imperij; gallo-graeci illustrantium*, ed. P. Riant, Genevae 1878, II, 175–176.

Богородица; фрагмент от плата, с който Дева Мария покривала главата си; два кристални реликвария, съдържащи части от ризата на Божията майка; части от кърпата (*Sudario*) и от „*guinpla caritis*“² на св. Богородица; ръката на св. апостол и евангелист Марк; част от главата на св. Йоан Кръстител и фрагмент от негов пръст; къс от одеждите на Предтечата; мощи от св. апп. Андрей, Тома, Яков, Варнава, Вартоломей; мощи от св. младенци; мощи от св. пмчк Стефан; мощи от св. вмчк Георги, зъб от св. мчк Христофор; мощи от светците Власий, Марцелин, Хризогон, Легерий, Силвестър, Вигилий; кристален реликварий, съдържащ зъб и част от косите на св. Николай Чудотворец; мощи от същия светец; мощи от св. Хонест; част от одеждите на св. Мария Магдалина; парче от власеницата на блажената Марта; пръст от св. императрица Елена; мощи от св. вмчца Екатерина; мощи от св. Анастасия; част от костите на св. ап. Филип; мощи от св. мчк Иполит (*Lito*); част от костите на св. мчк Маврикий; част от костите на св. мчк Юлиан; фрагмент от колоната, на която бил вързан и бичуван Христос; парче от камъка, върху който било положено тялото Господне след снемането от кръста и др.³

Фактът, че иначе словоохотливият Робер дьо Клари, който в своята хроника най-подробно и обстоятелствено описва богатствата и чудесата на византийската столица, като отделя специално внимание на константинополските храмове и техните изумителни колекции със светини⁴, и който същевременно с нескрита горчивина осъжда несправедливото разпределение на константинополската

² Вероятно превръзка за глава.

³ Ex inventais ecclesiarum: Corbeia, in: *Exuviae sacrae Constantinopolitanae*, II, 197–199; Inscrptiones: 2–3, Corbeia, in *Exuviae sacrae Constantinopolitanae*, II, 175–176; A. FROLOW, La relique de la Vraie Croix: recherches sur le développement d'un culte, *Archives de l'Orient Chrétien* 7 (1961) § 493, 405.

⁴ Една от константинополските реликви, към които пикардийският рицар, изглежда, проявявал определен интерес, бил „саванът (*sydoines*), с който е покрит нашия Господ“, върху който можело „да се види добре фигурата на нашия Господ“. Изглежда, след завоеването Робер се е интересувал живо от съдбата на светинята, но явно е загубил следите ѝ: „И никога не се разбра, ни между гърци, ни между французи, какво е станало с този саван, когато градът беше превзет“. В действителност Христовата плащаница, която била част от съкровищницата на „Св. Богородица Фароска“ (а не на „Св. Богородица Влахернска“, както твърди Робер дьо Клари), била фрагментирана и поделена между духовните и светските водачи на похода, понеже части от нея присъствали в колекциите на латинските императори на Константинопол и в тези на епископите на Соасон и Халберщат, както и в клетките на обкова на чудотворната икона на св. Богородица Одигитрия, която по-късно попаднала у венецианците в Константинопол. Фрагмент от Господнята плащаница попаднал и в Атина, която била завладяна от маркиз Бонифас дьо Монфера и бургундския рицар Ото дьо ла Рош. Последният навярно е получил от пиемонтския барон не само Атинското дукство, но и част от Христовия саван. Вж. Робер дьо Клари, *Завоеването на Константинопол 1204 г.*, прев. Н. МАРКОВ, София 2007, § ХСІІ, 139; Н. МАРКОВ, *Балканите през погледа на един френски рицар от началото на XIII в. (Бележки върху хрониката на Робер дьо Клари)*, В. Търново 2008, 69. Всички останали Господни савани – Антиохийската/Кадуенска плащаница, Торинския, Безансонския, Компостелския и Кьолнския савани – имат различен произход и история, които не са свързани със завладяването на Константинопол от кръстоносците.

плячка сред войската и съответно пренебрегването на дребното рицарство в подялбата на заграбените византийски съкровища⁵, е премълчал напълно в своя разказ за кръстоносния поход и завладяването на Константинопол тази твърде любопитна страница от живота си, безспорно подсказва нелегитимния начин, по който той се е сдобил със свещеното си съкровище. Връзката между подозрителното му мълчание, дворцовия произход и характер на реликвите в неговата богата колекция от византийски светини, която той отнесъл в Пикардия при завръщането си, както и бързото му напускане на Константинопол (вероятно преди 14 април 1205 г.), скоро след смъртта на граф Юг дьо Сен-Пол (началото на 1205 г.), хвърля известна светлина върху този въпрос и дава възможност за някои предположения в тази посока. Неизбежен е въпросът как беден рицар от поклонническата армия като Робер дьо Клари се е сдобил с такова множество от скъпоценни реликви, произхождащи от храмовете на Големия императорски дворец, достъпът до който бил напълно ограничен от монфератския маркиз Бонифас още при нахлуването на кръстоносците в града⁶? Не е известно хронистът да се е отличавал с военни подвизи по време на завоеването, за които впоследствие да е бил награждаван със светини от император Бодуен I или от маркиз Бонифас дьо Монфера, а неточностите и разминаванията в неговите описанията на свещените съкровища в дворцовите църкви на Константинопол⁷ хвърлят известни съмнения дали всъщност свидетелствата му са базирани на лични впечатления, или са по-скоро преразказ на друг посетител там (като например неговия пряк сеньор Пиер д'Амиен, който е по-вероятно да е имал досъп до дворците на първия латински император, отколкото един обикновен дребен рицар от войската). Тези факти отхвърлят възможността Робер дьо Клари да се е сдобил с реликвите директно от императорския палат „Вуколеон“. Добре известно е, че скоро след завоеването значителна част от светините на императорските дворцови храмове била разпределена между лидерите на кръстоносния поход (големите барони и прелати от войската)⁸. Несъмнено граф Юг дьо Сен-Пол, който бил един от четиримата върховни предводители на кръстоносния поход и който вероятно бил провъзгласен за конетабъл на империята, също е взел своя лъвски дял от свещените съкровища на Константинопол, подобно на граф Бодуен дьо Фландър, маркиз Бонифас дьо Монфера и граф Луи дьо Блоа⁹. Веро-

⁵ Робер дьо Клари, § LXXXI, 127.

⁶ Още по време на завоюването на византийската столица Бонифас дьо Монфера побързал да сложи ръка върху свещените съкровища на църквите и параклисите на Големия императорски дворец в Константинопол (който той окупираше и държал от 13 април до 9 май 1204 г.), преди тази резиденция да бъде предадена по право на Бодуен дьо Фландър след избора му за първи латински император.

⁷ Робер дьо Клари, § LXXXII–LXXXIII, XCII, 127–131, 139.

⁸ К. ЙОРДАНОВ, *Кръстоносните походи: реликви и чудеса*, София 2015, 415–473.

⁹ Относно дяловете на лидерите на кръстоносната армия от заграбените свещени съкровища на Константинопол и техните колекции от реликви и мощи вж. К. ЙОРДАНОВ, *Кръстоносните походи*, 436–473.

ятно преждевременната му смърт обаче е причината този факт да не бъде отражен в изворите. Във всеки случай твърде възможно е тъкмо в изключителната колекция от дворцови светини, с която Робер дьо Клари побързал да напусне Константинопол скоро след смъртта на графа, да бъде разпознато именно свещеното съкровище от дяла на самия Юг дьо Сен-Пол. Вероятно близките феодални и родствени връзки между покойните му съюзери Пиер д'Амиен и граф Юг, от една страна, и васалните отношения между Пиер д'Амиен и Робер дьо Клари, от друга, биха могли да дадат известна яснота относно начина, по който този дребен рицар от армията вероятно е успял да се домогне до плячката на един от големите барони във войската и империята¹⁰. При все това конкретните обстоятелства около придобиването на колекцията на Робер дьо Клари едва ли някога ще бъдат разкрити. Осемте години, които делат момента на завръщането му от кръстоносния поход (вероятно преди април 1205 г.) от датата на дарението, с което пикардийският рицар предоставил донесените от Константинопол светини на църквата „Сен Пиер“ в Корби (17 юни 1213 г.), както и изненадващото премълчаване на факта на тяхното придобиване и изобщо липсата на упоменаването им в неговата иначе изобилстваща от любопитни истории хроника, навярно подсказват угризенията и нечистата съвест на починалия малко след 1216 г. летописец, който изглежда завинаги отнесъл своята тайна в гроба.

¹⁰ Подобен случай на вторична „свещена кражба“ и присвояване на вече заграбени от кръстоносците константинополски реликви от същото време, при който престъплението е извършено от похитителя непосредствено след гибелта на неговия господар (и респективно притежател на светините), е описана от хронистите Роджър от Уендоувър и абат Радулф от Когишуъл. Те предават куриозната история на един английски свещеник от Норфолк, който бил назначен за личен капелан на първия латински император Бодуен и пазител на „ключо за неговите реликви и скрити съкровища“, сред които бил и „един свещен кръст, направен в древни времена от дървото на Господния кръст и положен в скъпоценна обвивка, който императорите обичайно носели в битка, когато се сражавали с врага, за да триумфират над неприятелите си чрез силата на Светия кръст“. Когато в края на март 1205 г. император Бодуен I повел латинската армия срещу въстаналите гърци от Тракия и техния съюзник – българския цар Калоян (1197–1207), той забравил да вземе със себе си този свещен „паладиум“ според обичая на василевсите. Поради това императорът изпратил своя английски капелан обратно в Константинопол, за да му донесе победоносната реликва. Междувременно в разигралото се на 14 април 1205 г. край Адрианопол сражение между авангарда на латинската войска и армията на българския владетел загинали граф Луи дьо Блоа и голямо множество рицари, а самият император Бодуен бил взет в плен, където умрял. Мнозина отдали тази лоша поличба „на факта, че Бодуен забравил в този случай да носи чрез патриарха или някой епископ, по примера на гръцките императори, Честния кръст и другите реликви от Светата капела“. Когато слуховите за поражението достигнали Константинопол, находчивият английски свещеник „тайно избягал от тази земя заедно със Светия кръст“ и някои други реликви и скъпоценности, които задигнал от императорския параклис и отнесъл в родината си. Вж. Radulphus, Coggeshalae abbas, *Chronicon anglicanum*, in *Exuviae sacrae Constantinopolitanae*, II, 284–285; Ralph of Coggeshall, *Chronicle*, in *Contemporary Sources for the Fourth Crusade*, ed. and transl. A. ANDREA, Leiden–Boston–Köln 2000, 288–290; Rogerius de Wendover, *Flores Historiarum*, in *Exuviae sacrae Constantinopolitanae*, II, 285–287; A. FROLOW, La relique de la Vraie Croix, § 451, 505, 382–383, 414–415; III. ДЮКАНЖ, *Византийска история. История на империята на Константинопол*, прев. М. КИСКИНОВА, Р. ЗАИМОВА, София 1992, 112–113.

Същевременно в този смисъл хрониката на Робер дьо Клари за експедицията към Константинопол може да бъде схващана и като опит за оправдаване на премълчаното престъпление. Разглеждана в контекста на утвърдената в епохата на кръстоносните походи специфична литературна традиция, свързана със „свещената кражба“ и трансфера на християнски светини от Отвъдморските земи и Романия, чиято основна задача била да потвърди и докаже автентичността на реликвите, като оправдае и легитимира тяхното незаконно придобиване и пренасяне от „схизматичния“ Изток в латинския Запад, загадъчната история около странната колекция от реликви на Робер дьо Клари вероятно може да бъде припозната и като своеобразна причина и претекст за написването на неговата хроника за кръстоносния поход към Константинопол¹¹.

¹¹ Към това наблюдение ме насочи Никола Ляпчев, за което му благодаря.